

Светлана Іваницька

«Український шестидесятник» Вільям Беренштам - дослідник місцевих древностей

Стаття посвячена діяльності педагога, літератора, представителя Старої громади Вільяма Людвіговича Беренштама (1839 - 1904) в сфері изучения локальних пам'яток культури, прежде всего - археологического краєведіння Запорозького краю, Черніговщини, Кубани, Северного Кавказу.

Ключевые слова: Вільям Беренштам, Старая громада, краєведіння, археологія, древности.

Svetlana Ivanitskaya

**Representative of the generation of the 1860s William Berenshtam
as researcher of the local antiquities**

In the article analyzed the activity of a teacher, writer, a representative of the Old community (Stara hromada) William Berenshtam (1839 - 1904), in the study of local cultural heritage, especially in the field of archeology and local history of Zaporozhye region, Chernihiv region, the Kuban and North Caucasus.

Key words: William Berenshtam, Old community (Stara hromada), study of local lore, archeology, antiquities.

УДК 39+329.73 «19»

Ігор Коляда (м. Київ)

**НАУКОВО-КУЛЬТУРНИЦЬКА ТА ГРОМАДСЬКА
ДІЯЛЬНІСТЬ П.П. ЧУБИНСЬКОГО
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ СПОГАДІВ СУЧАСНИКІВ)**

Проаналізовано основні етапи науково-культурницької діяльності відомого українського етнографа та фольклориста П.П. Чубинського (1839-1884). На основі спогадів сучасників визначено особливості його громадської роботи та чинники, що впливали на її активність.

Ключові слова: Павло Чубинський, етнографія, фольклористика, науково-культурницька діяльність, етнографічна експедиція, спогади сучасників.

Сучасні глобалізаційні процеси висувають перед українською наукою абсолютно протилежні завдання та генерують такі ж полярні процеси. Так, практичне застосування новітніх світових досягнень передбачає уніфікацію та нівелювання національних здобутків, а ігнорування етнокультурних архетипів незмінно призводить до гальмування історичного розвитку. В такій ситуації надбання української науки легко набувають рис універсальності, у зв'язку з чим виникає нагальна потреба ґрунтовного переосмислення (на основі залучення допоміжних видів джерел) значення діяльності тих науковців, чий імена вже давно стали відомі світовій науці. Це твердження є особливо актуальним для вивчення життя і творчості відомого українського етнографа Павла Платоновича Чубинського (1839-1884), оскільки відсутність достатньої кількості архівних матеріалів, які б давали змогу повноцінно реконструювати особливості його суспільної позиції, внутрішнього світогляду та характеру, надає вагомий роль спогадам сучасників про нього (як особистих друзів і пере-

сичних знайомих, так й ідеологічних опонентів). У зв'язку з цим, в даному дослідженні здійснена спроба аналізу та осмислення життєвого шляху та творчої спадщини П.П. Чубинського на основі залучення широкого кола спогадів сучасників та з урахуванням новітніх здобутків бібліографів вченого [1; 6; 15; 17; 23-24; 27].

Наявність обмеженої кількості наукових розвідок про відомого етнографа, що представлені головним чином у енциклопедичних виданнях, ювілейних збірниках статей, науково-популярних біографічних нарисах [3-4; 19-20; 32-34] та працях про суспільно-політичну ситуацію другої половини XIX ст. [10-12] обумовлює необхідність та актуальність пропонованої студії.

Початок процесу становлення Павла Платоновича Чубинського як активного громадського діяча та «національно свідомого» українця припадає на поч. 60-х рр. XIX ст., які, за об'єктивним висловом Р. Іванченко та Л. Іванової, стали своєрідним рубежем у суспільно-політичному житті України [10, с. 12]. На їх думку це було

пов'язано із залученням нової генерації громадських діячів, що обумовило зародження також якісно нових форм боротьби, зокрема виникнення ідеї національного відродження. Слід зазначити, що подібні ідеї були новими не лише для української повсякденності, а вже український національний рух, за словами О. Реєнта «на всіх його етапах виступає не унікальним феноменом, а явищем свого часу», відлунням європейських глобалізаційних процесів, що однак не завадило йому набути власної специфіки [22, с. 7].

Основними проявами українського національного руху 60-х рр. XIX ст. стало започаткування виходу літературно-наукового журналу «Основа» та поява громад – осередків боротьби за відродження української культури проти деспотичного режиму російського самодержавства [10, с. 16]. Головним теоретичним знаряддям цієї боротьби було дослідження матеріальної та духовної культури українського народу, наукове доведення його права на вільне існування. Саме ці ідеї захопили молодого П. Чубинського, який після закінчення 2-ої Київської гімназії, вступив на юридичний факультет університету Петербургу – міста, яке наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. було центром українського національного руху.

На користь твердження про вплив на П. Чубинського суспільного потягу до вивчення глибин культури українського народу є написання ним у 1861 р. (у 22-річному віці) дослідницької праці «Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии», за яку був удостоєний кандидатського звання [16, с. 77]. Як пригадував у 1884 р. київський громадівець О. Кістяківський, саме тоді був покладений початок майбутнім етнографічним працям вченого. На його думку, запальний та енергійний П. Чубинський цілком поглинув ідеї народолюбства та народовивчення, які стали пануючими серед освічених кіл Петербургу після селянської реформи 1861 р. [15, с. 343]. У світосприйнятті Павла Платоновича, який почав цікавитися народною творчістю ще з 1860 р., коли разом з М. Лисенком під час літніх канікул займався збиранням фольклорних матеріалів на Київщині, вони досить швидко еволюціонували в українську національно-культурну ідею.

Після закінчення університету в тому ж 1861 р., П.П. Чубинський повертається на батьківщину, проживаючи то в Борисполі, то в Києві [15, с. 343]. Павло Платонович досить швидко приєднався до національно орієнтованої молоді: поодинокі контакти з представниками української

інтелігенції у Петербурзі переросли в активну участь у діяльності Київської громади у 1861-1863 рр.

Підвищували авторитет молодого вченого і поява його численних публікацій в «Основі»: «Еще одна потеря в Славянском мире», «Погуковщина», «Из Борисполя» у 1861 р.; «Украинский спектакль в Чернигове», «Два слова о сельском училище вообще», «История Бориславской школы», «Из Борисполя», «Заметка по поводу лесохозяйства и лесокрадства», «Ярмарка в Борисполе» у 1862 р. та ін. Слід згадати і невелике дослідження «Несколько слов об обычае и о значении сказок, пословиц и песен для криминалиста» надруковане в «Черниговском листке» (№ 8, 1862 р.) [19, с. 6-7]. Саме у цей період П. Чубинський знайомиться з провідними громадськими та культурними діячами, неодноразово запрошує їх до себе на хутір, де проводить товариські зібрання; клопочеться про відкриття школи для сільських дітей (однак не успішно). Проживаючи у Борисполі, Павло Платонович, як відмічав у своїх спогадах громадівець Л. Білецький, давав юридичні консультації та оформлював певні документи колишнім селянам поміщика Ф. Трепова, який мешкав по сусідству [1, с. 57].

Переломним у біографії П.П. Чубинського є осінь 1862 р., коли він був заарештований і висланий в адміністративному порядку у м. Пінега Архангельської губернії як «опасный и неисправный агитатор» [2, с. 158]. Аналізуючи спогади сучасників ми знаходимо декілька версій причин подібного рішення. Так, О.О. Русов, у січневому номері журналу «Украинская жизнь» за 1914 р., посилаючись на В.Л. Беренштама зазначав, що заслання стало реакцією Петербургу на створення П. Чубинським наприкінці 1862 р. пісні (сучасного гімну України) «Ще не вмерла України, ні слава, ні воля» [23, с. 40]. Натомість Ф. Вовк відтворював іншу, більш поширену у ті часи версію. Відповідно до неї, головним мотивом подібного кроку імперської адміністрації стали особисті суперечки між П. Чубинським та вже згадуваним нами бориспільським поміщиком Ф. Треповим. Молодий здібний юрист Павло Платонович приносив великі неприємності останньому надаючи поради його колишнім селянам стосовно ведення з ним судових процесів [6, с. 44]. Наводить Ф. Вовк і третю причину заслання, яку він нібито почув від родичів засланого – це організація П. Чубинським постійних зібрань на його хуторі у Борисполі під час яких обговорювалися антиурядові ідеї і навіть вивішувався черво-

ний прапор, який був сигналом до збору для київських студентів (його начебто було видно аж з Софійського собору) [6, с. 44].

Сучасний дослідник С. Шевчук дотримується версії, яку сам П. Чубинський наводив у листах М. Максимовичу. За його словами арешт став наслідком відвідин могили Т. Шевченка [34, с. 4-5]. Варто відмітити, що Павло Чубинський привернув до себе увагу поліції ще під час похорону Т. Шевченка на Смоленському цвинтарі у С.-Петербурзі, коли знайомими та друзями поета планувалося виголосити прощальні промови, які були заборонені після сутички з жандармами.

Розглядаючи всі названі причини з позицій сучасності можемо стверджувати, що, по-перше: на момент заслання (1863 р.) вірш «Ще не вмерла України...» поширювався лише серед обмежених кіл національно налаштованої інтелігенції і не мав такого значення як сьогодні, адже вперше був опублікований лише у 1864 р. в львівській газеті «Мета» [19, с. 7]. По-друге, надаючи юридичну допомогу бориспільським селянам, П. Чубинський формально не порушував імперського законодавства, а лише приносив неприємності особисто Ф. Трепову. У зв'язку з цим, набуває вагомості пояснення Л. Білецького, почуте за його словами від самого Павла Платоновича: причиною заслання був все ж таки Ф. Трепов, який заручившись підтримкою переяславського предводителя дворянства Чучмарєва домігся відповідного рішення Петербургу. Фактологічним підтвердженням цього доносу стало приписування П. Чубинському авторства рукописного звернення до селян революційного змісту, що поширювалося у Золотоніському повіті та даними про організацію ним нелегальних пропагандистських зборів [1, с. 57]. Враховуючи тогочасні тенденції політики царизму по відношенню не лише до соціалістичних ідей, а й до міцніючого українства (у 1863 р. було прийнято Валуєвський циркуляр) та прагнення забезпечити спокій Наддніпрянської України в умовах наростаючого польського повстання, подібне «перебільшення» (та навіть абсурдне, що стосується можливості побачити червоний прапор з Києва) принесло швидкі результати і стало причиною одного з перших проявів у 60-х роках XIX ст. політичних репресій по відношенню до діячів українського національно-визвольного руху у вигляді адміністративного заслання за антиурядову агітацію. Хоча той же Л. Білецький визнавав факт проведення зібрань, вони за його словами «...имели характер увеселительных прогу-

лок и, без всякой примеси тайных совещаний или пропаганды...» [1, с. 57]. Як приклад таких прогулянок, він згадував одну із колективних екскурсів пішки із Києва до бориспільського хутора П. Чубинського.

Спогади сучасників та знайомих Павла Платоновича дають змогу сформуванню уявлення про його характер та поведінку у критичних ситуаціях. Так, зі спогадів відомого етнографа та фольклориста М. Сумцова ми дізнаємося про реакцію молодого П. Чубинського на рекомендацію друзів виїхати за кордон, щоб уникнути можливого заслання: «он сказал, что не хочет скрываться, а с другой стороны не чувствует за собой никакого преступления и потому надеется, что из ссылки через некоторое время ему удастся освободиться, эмиграция же будет, по всей вероятности, вечной» [26, с. 31-32].

Період шестирічного проживання на півночі європейської Росії (1863-1869), хоч і мав негативні наслідки для здоров'я П. Чубинського, однак приніс йому загальноімперську славу як невтомного етнографа та статиста. Яків Лудмер – дійсний член Архангельського губернського статистичного комітету пізніше, 28 вересня 1885 р., написав у «Архангельських губернських ведомостях»: «занесённый на Север прискорбными событиями... П.П. Чубинский (тогда 22-летний юноша) скоро обратил на себя внимание тогдашнего начальника края и назначен был исправлять должность судебного следователя Пинежского уезда. Но наклонности Павла Платоновича всего менее мирились с какой-нибудь узкой сферой деятельности...» [19, с. 3]. Дійсно, протягом заслання ми бачимо вченого на численних посадах: судовий слідчий, секретар губернського статистичного комітету, редактор «Архангельських губернських ведомостей», молодший, а потім і старший чиновник особливих доручень тощо).

Одночасно з державною службою на півночі Російської імперії П. Чубинський займається етнографічно-статистичним дослідженням краю: організовує експедиції у Карелію та Печорський край (з 10 квітня по 10 жовтня об'їздить сім губерній: Архангельську, Вологодську, Олонцьку, Новгородську, Костромську, В'ятську, Пермську), досліджує місцеві північні ярмарки, особливості хлібної торгівлі, суднобудування та звіроловства, вивчає демографічну ситуацію у м. Архангельськ; пізніше бере участь в організації Ломоносовського ювілею та відкритті Ломоносовської школи тощо [15, с. 343; 19, с. 4].

Активна науково-громадська діяльність П. Чубинського на засланні не залишилася поза увагою місцевої архангельської влади. У спогадах сучасників збереглася інформація про те, що губернатор краю «князь Гагарин особливо ценив покойного (мається на увазі П. Чубинського – авт.) и ни один поднимавшийся вопрос не решался без его содействия... Основательное образование, широта взгляда и выдающиеся способности делали Чубинского человеком очень заметным...» [19, с. 4].

Наукові досягнення етнографа достойно оцінили й тогочасні імперські наукові товариства – Павло Платонович був обраний: членом-кореспондентом Імператорського московського товариства сільського господарства, членом-працівником Імператорського вільного економічного товариства, членом-працівником Імператорського російського географічного товариства (пізніше дійсним членом), дійсним членом товариства любителів природознавства, антропології і етнографії Московського університету, був нагороджений першою срібною медаллю Імператорського російського географічного товариства [15, с. 344]. Цей неповний перелік здобутків П. Чубинського показує з одного боку неймовірну працелюбність та енергійність вченого, а з іншого боку наочно демонструє прояв великоросійського шовінізму Петербургу, який за найменший прояв національного духу виселяє молодого науковця з України, але сприяє йому у дослідницькій роботі на користь російського народу.

У 1868 р. під час поїздки до Петербургу з докладом про результати північної експедиції, за сприяння дійсного члена Імператорського російського географічного товариства П.П. Семенова Тянь-Шанського, П. Чубинський отримує дозвіл повернутися в Україну та очолити етнографічно-статистичну експедицію в Південно-Західний край. І вже 11 березня (за ст. стилем) 1869 р. він йде у відставку з численних посад, які одночасно обіймав у Архангельську і їде на батьківщину як дійсний член Імператорського російського географічного товариства з офіційним завданням дослідити матеріальну та духовну культуру українського народу (з акцентом на перше завдання). Його досягнення на Півночі були повторно оцінені наприкінці 60-х – початку 70-х рр. XIX ст.: у квітні 1869 р. великий князь Олексій Олександрович дарує П. Чубинському смарагдовий перстень за успішний збір даних про північні губернії Російської імперії, а у січні 1870 р. рада Імператорського російського географічного

товариства нагороджує вченого вдруге срібною медаллю за згадувану нами вище працю «Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии», дещо перероблену автором напередодні [15, с. 345].

Кращою характеристикою діяльності П. Чубинського у період заслання можуть служити наступні стрічки одного із його листів, які цитує у своїх спогадах О. Кістяківський: «7 лет я трудился на севере для русской науки и правительства. Не стану перечислять моих трудов, но они показали, насколько я интересовался населением великорусского и финского племен. Помимо этнографии, я коснулся всех отраслей экономического быта народа, и мои заметки по этим вопросам послужили предметом многих представлений гг. губернаторов; мне даже до этих пор случается встречать в газетах правительственные распоряжения, вызванные давними представлениями, которые возникли по моей инициативе! Я работал на севере без устали и доказал мою любовь русскому народу» [15, с. 349]. Все це підтверджує той факт, що на момент повернення із Півночі, тобто до проведення славнозвісної експедиції українськими землями 1869-1870 рр., Павло Платонович вже був видатним науковцем свого часу. Наведені вище оцінки його здобутків передовими вченими колами Російської імперії та владою якнайкраще це підтверджують і демонструють далекоглядність П. Чубинського, який відмовившись емігрувати за кордон у 1863 р., обрав правильний шлях реабілітації своєї особистості в очах офіційних представників влади.

Повернувшись у Київ П.П. Чубинський відразу приступив до виконання офіційного завдання, здійснюючи підготовчу роботу для проведення експедиції. Він закликає передову громадськість посприяти в успішному дослідженні українського народу шляхом надсилання наявних матеріалів етнографічного характеру. Ф. Вовк згадує про одне із засідань Київської громади 1869 р., коли Павло Платонович вперше з'явився серед громадських кіл після повернення, відмічав що розповідаючи про майбутню експедицію, він говорив, що прагне використати право на її проведення виключно для розвитку етнографії України і дослідження не трьох її губерній, як планувалося, а всієї української території [6, с. 45].

За спогадами представників Київської громади, на заклик про надсилання етнографічних матеріалів зреагувала вся українська громадськість: студенти Київського університету св. Володимира

почали здійснювати міні експедиції у свої рідні села для дослідження місцевої культури, науковці діставали старі записи кількарічної давнини або збирали нові (І. Новицький, М. Петров, М. Лисенко, О. Потебня, М. Костомаров та інш.) [6, с. 45-46]. В результаті цього у розпорядження П. Чубинського потрапила величезна кількість інформації, яка була доповнена матеріалами, які він сам зібрав, подорожуючи Україною у 1869-1870 рр. Пізніше у своїй критичній статті у «Вестнику Европы» (березень, 1887 р.) М. Драгоманов зазначить: «Не мудрено, что при таких условиях в результате экспедиции г. Чубинского составилось собрание материалов поистине изумительного количества» [5, с. 90]. Йому опонував Микола Сумцов, який відмічав, що: «Зібрані його дбанням (Чубинського – авт.) «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Юго-Западный край» – його вічна заслуга і вічна слава» [26, с. 11].

Загалом результати проведення експедиції (протягом 1872-1879 рр. у Петербурзі було видано сім томів зібраних матеріалів про які згадує М. Сумцов) знайшли схвальну оцінку серед більшості тогочасних науковців та діячів [28]. Так, академік М. Веселовський стверджував, що ці твори дали нове велике поле для різних наукових дослідів і порівнював їх з такими пам'ятками європейської етнографічної науки, як «Lud polski» відомого польського етнографа О. Кольберга та «Biblioteca della tradizioni popolari» італійського етнографа Дж. Пітре [26, с. 13].

Інший видатний вчений, антрополог та етнолог Ф. Вовк у статті «П.П. Чубинский. Отрывки из личных воспоминаний» зазначив з цього приводу: «Труды экспедиции» Чубинского представляют собою громадный, необыкновенно богатый и потому драгоценный сборник...» [6, с. 58].

Поряд з цим варто згадати критичні відгуки М. Драгоманова, який аналізуючи зміст та внутрішню структуру «Трудов» виокремив дві групи недоліків названої праці:

– несистематичність у розподілі матеріалу та відсутність логіки у побудові внутрішньої структури семитомної праці («вся эта коллекция не отличается систематичностью и логичностью в распределении материала... чем больше всматриваешься во внутренность каждого тома, тем больше видишь следов необдуманности классификации материала не только по томам, но и по отделам и главам;

– повторюваність матеріалу, розкиданість по змісту варіантів однієї і тієї ж пісні (М. Драгоманов

вимагає щоб «все её варианты были в одном месте», натомість у П. Чубинського «встречаете то и дело одной и той же песни, как отдельные номера товарищей через несколько песен от своих товарищей и почти всегда не зависимо от того новые варианты еще и в других отделах») [5, с. 92-93].

Подібні думки знаходимо також у Ф. Вовка, який поряд з позитивними відгуками про семитомник характеризує його як «почти не систематизированный и очень плохо редактированный», і тут же дає цим недолікам наступне пояснення: «в высшей степени добрая, отзывчивая, симпатичная и вместе с тем широко экспансивная натура его (П. Чубинського – авт.) не могла не быть глубоко общественной, а эта общественность толкала его вечно вперед, заставляя стремиться все к новым и новым целям». Крім того, вчений акцентує увагу на відсутності у П. Чубинського спеціальної етнографічної освіти [6, с. 57].

Натомість сучасний дослідник біографії П. Чубинського Д. Чередниченко пояснює всі названі недоліки поспішністю етнографа, який розумів, що ліпшої нагоди видати таку фундаментальну працю про український народ за підтримки офіційної імперської наукової інституції не буде [32, С. 237]. Однак незважаючи на всі недопрацювання, як відмітив той же М. Драгоманов, «собрание г. Чубинского представляет в своем роде редкое, а в нашей литературе едва-ли не единственное издание, по богатству и разнообразию материала» [5, С. 96]. Необхідно також підкреслити, що проведення експедиції мало неабияке значення для розвитку української етнографії, що підтверджується наступними офіційними науковими відзнаками: 1) у 1873 р. Російське географічне товариство нагородило П. Чубинського золотою медаллю; 2) у 1875 р. рада міжнародного конгресу в Парижі також нагородила етнографа золотою медаллю 2-го класу; 3) 1879 р. П. Чубинський отримав Уваровську премію [15, С. 346-347].

Як бачимо, повернувшись в Україну відомим науковцем, Павло Платонович продовжив етнографічну роботу, започаткувавши наймасштабніше (можливо навіть і за сучасною оцінкою) дослідження українського народу, зберігаючи той шалений темп діяльності, який був розвинутий ним на засланні.

Після повернення із заслання П. Чубинський не лише займається науковою роботою, він також стає активним учасником національно-

культурницьких процесів, зокрема, стає одним із головних членів відродженої на початку 1870-х років Київської громади. До цього періоду відноситься його знайомство з такими відомими діячами, науковцями, як Ф. Вовк (1869 р.), О. Русов (1872 р.) та ін.

Ф. Вовк наступним чином згадував момент, коли він вперше побачив Павла Платоновича: «Войдя в маленькую столовую Антоновичей, я увидел не особенно высокого, плотного до полноты человека, лет, как мне показалось, около 40, с крупным носом, полными губами, темной бородой и сверкающими большими темными глазами, одетого, к немалому моему смущению, в «кацапскую» шелковую красную рубаху «на-выпуск» [6, с. 43].

Про широту ідей та ораторську майстерність П. Чубинського ми можемо дізнатися зі спогадів О. Русова: «Это был плотный человек с небольшою стриженою бородою и молодыми усиками. Говорил он горячо, увлекая слушателей планами разных научных предприятий. И когда его слушали, всем казалось, что то, что он предлагает, — и естественно, и необходимо, и выполнимо, и только поражались, почему это самое раньше никому в голову не пришло» [23, с. 39].

Саме такою черговою ідеєю виявився задум відкрити у Києві Південно-Західний Відділ імператорського російського географічного товариства. Слід зазначити, що серед передової громадськості вже лунала подібна ідея (ряд статей І. Новицького у газеті «Киевлянин» за 1866 р. [13, с. 1; 14, с. 1] та М. Драгоманова — стаття у «Санкт-Петербургских ведомостей» за 1867 р.), але «как инициатива, так и честь доведения до благоприятного окончания этого нелегкого и довольно деликатного дела принадлежали несомненно и безраздельно П.П. Чубинскому, блестящее окончание которым экспедиции создало ему известный авторитет в центральном Обществе, а замечательные организаторские таланты помогли провести это дело сквозь очень серьезные препятствия» [25, с. 15-16].

Сучасний історик громадівського руху А. Катренко зазначає, що утворення Південно-Західного Відділу імператорського російського географічного товариства «відкривало можливість громадівцям у якійсь мірі, так би мовити, «легалізувати» свою науково-культурницьку працю, провадити її через офіційно діючу організацію, надаючи їй широкого розмаху» [11, с. 78].

Серед дослідників існує кілька думок щодо визначення головної особистості, яка відіграла

визначальну роль у створенні Південно-Західного Відділу. Архівні матеріали та сучасники тогочасних подій по-різному подають інформацію про ініціатора відкриття Відділу: з одних слідує, що це завдання виконав П. Чубинський, а з інших — М. Юзефович, В. Шульгін, В. Антонович [29, арк. 8-10; 31, арк. 2-10]. Дослідник Д. Чередниченко однозначно вказує, що вирішальну роль і відіграв саме Павло Чубинський, який на той час був дійсним членом Імператорського Російського Географічного Товариства і мав славу відомого етнографа та успішного виконавця Північної експедиції і експедиції у Південно-Західний край [32, с. 249].

На нашу думку, відкриття Відділу, безумовно, є результатом ентузіазму Павла Платоновича, але аналіз архівних матеріалів дає нам змогу говорити про участь у цьому процесі й М. Юзефовича як дійсного таємного радника і колишнього голови Комісії для статистичного і природничо-історичного опису губерній Київського учбового опису. Тому, цілком можливо, що створення Південно-Західного Відділу є спільним (але розрізненим) результатом роботи П. Чубинського і М. Юзефовича. Фактом також є те, що набуття Відділом яскравого українознавчого характеру є наслідком діяльності київських громадівців, які згадували (О. Русов, Ф. Вовк, О. Кістяківський), що були залучені до роботи саме П. Чубинським [6, с. 46], який активно поширював ідею про його відкриття у 1872 р. серед освіченого українства і у подальшому, за висловом С. Русової, став справжньою душею цього легального осередку науково дослідницької роботи [24, с. 30].

Працюючи на посаді діловода Відділу П. Чубинський не залишає наукову діяльність, а готує наукові доповіді та реферати («Село Сокиринцы и сокиринское ссудо-сберегательное товарищество», «Несколько народных исторических преданий», «Инventарь крестьянского хозяйства», «Обзор данных о населении Киева по переписи 1874 года») [7-8]; виступає основним організатором проведення перепису у м. Києві 2 березня 1874 р.; активно друкується на сторінках «Київського телеграфа» тощо [12, с. 105-107]. Аналізуючи таку активну і різносторонню роботу П.П. Чубинського залишається лише дивуватися його працелюбності та енергійності. Згадуючи той час, аналізуючи численні успіхи українського національного руху у 70-х рр. XIX ст., О. Русов відмічав визначальну роль П. Чубинського у втіленні в життя кожного задуму громадівців

Активне розгортання «українофільського руху» не залишилося поза увагою реакційних кіл

(М. Юзефович, В. Шульгін), які розгорнули проти нього рішучу боротьбу. І вже 18 травня 1876 р. було видано Емський указ, де йшлося: «запретить украинские издания, спектакли и концерты, закрыть Киевск[ий] отд[ел] Геграф[ического] общества; воспретить жительство в укр[аинских] губерниях и в столицах Драгоманову и Чубинскому» [30, арк. 5-6].

Після цього П. Чубинський був змушений переїхати у Петербург, де влаштувався на роботу у міністерство шляхів і «скоро занял видное место в числе делопроизводителей департамента общих дел сего министерства» [15, с. 347]. У цьому випадку, незважаючи на чергові успіхи на імперській службі все склалося не так сприятливо, як під час північного заслання – надзвичайно активна діяльність видатного етнографа негативно вплинула на здоров'я, до того ж події 1862-63 рр. та 1876 р. не могли не порушити його психологічний стан. Емоційний стрес підвищувала також наявність досить великого боргу ще з часів проведення експедиції 1869-1870 рр., яка потребувала значно більших коштів, ніж сума, яка була виділена Російським Географічним Товариством.

І вже з 1880 р. хвороба приковує П.П. Чубинський до ліжка на чотири роки – 14 (26) січня не

доживши одного дня до 45 років славетний етнограф помирає [15, с. 343].

Секрет небаченого життєвого успіху Павла Платоновича Чубинського, на думку О. Пипіна полягав у тому, що «он умел метко наблюдать народный обычай, схватывая его существенные черты, выслушать и записать песню и сказку, тут же собрать статистические данные, разыскать на месте знающих людей и придать своей работе ценность и многосторонность. Это был несомненный организаторский талант, способный предзначать план работы, выбирая исполнителей и довести до конца сложное дело» [18, с. 230-231].

Дійсно, енергійність, талановитість та працелюбність видатного науковця вражали всіх його знайомих та близьких і продовжують вражати сучасне покоління. Крім цього, варто відмітити, що сама епоха життя П. Чубинського сприяла розгортанню його діяльності, адже в шістдесятих роках XIX ст. особливого розвитку набули ідеї служіння народу і відповідно намагання наукових кіл підвищити рівень національної свідомості пересічних українців, обґрунтувати їхню етнічну неповторність, що власне і стало головним спрямуванням науково-громадської діяльності Павла Платоновича.

Джерела та література

1. *Белецкий Л.* Из воспоминаний о П.П. Чубинском / Л. Белецкий // Украинская жизнь. – 1914. – № 3. – С. 53-57.
2. *Берг Л.С.* Всесоюзное Географическое Общество за сто лет / Л.С. Берг. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1946. – 263 с.
3. *Бріцина О.* Фольклорна проза із зібрання П. Чубинського: історичні здобутки і сучасні проблеми дослідження / О. Бріцина // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 3. – С. 24-29.
4. *Верменич Я.* Павло Чубинський народознавець і автор слів національного гімну «Ще не вмерла Україна» / Я. Верменич // Рідна школа. 1995. – № 9. – С. 9-11.
5. Вестник Европы. – Март, 1887. – С. 90.
6. *Волков Ф.* П.П. Чубинский. Отрывки из личных воспоминаний / Ф. Волков // Украинская жизнь. – 1914. – № 1. – С. 43-60.
7. Записки Юго-Западного Отдела Императорского Российского Географического Общества: В 2-х т. – К.: Типография Университета им. Св. Владимира, 1874. – Т. 1. За 1873 год. – 366 с.
8. Записки Юго-Западного Отдела Императорского Российского Географического Общества: В 2-х т. – К.: Типография Университета Св. Владимира, 1875. – Т. 2. За 1874 год (с картою Буковины). – 633 с.
9. *Ефименко П.* Библиографический указатель трудов П.П. Чубинского / П. Ефименко // Киевская старина. – Т. IX, май, 1884. С. 138-142.
10. *Іванова Л., Іванченко Р.* Суспільно-політичний рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: до проблеми становлення ідеології / Л. Іванова, Р. Іванченко. – К.: Міжнародний інститут лінгвістики і права, 2000. – 349 с.
11. *Катренко А.* Український національний рух XIX століття: навч. Посібник / А. Катренко. – К., 1999. – Ч. II. 60-90-ті роки XIX ст. – С. 72-86.
12. *Катренко А., Чирикало Н.* Науково-культурницька й політична діяльність Київської громади (70-ті-поч. 80-х років XIX ст.) / А. Катренко, Н. Чирикало // Четверта академія пам'яті професора Володимира Антоновича, 26-27 березня 1998 р. – К., 1999. – С. 96-110.
13. Киевлянин. – 1866 – № 128. – С. 1.
14. Киевлянин. – 1873. – № 67. – С. 1.
15. *Кистяковский А.* Павел Платонович Чубинский / А. Кистяковский // Киевская старина. – Т. VIII, февраль, 1884. – С. 343-349.
16. *Куницький А.С.* Украинский этнограф Павел

Платонович Чубинский (1839-1884) / А.С. Куницкий // Советская этнография. – 1956. № 1. – С. 77-86.

17. *Лебединский Ив.* Павел Платонович Чубинский и его труды по обычному праву (1839-1884) / Ив. Лебединский // Украинская жизнь. – 1914. – № 1. – С. 34-38.

18. Отчет о XXII присуждении наград графа Уварова. – Спб., 1880. – С. 230-231.

19. Павел Платонович Чубинский. Библиографический указатель. (1861-1878) / Сост. Ю. Дайков. – Архангельск, 2005. – С. 6-7.

20. *Панченко В.* «Сила чорноземна наш Чубинський...» / В. Панченко // Дзеркало тижня. – 2006. – № 25 (1 липня). – С. 21; *Остапенко О.* Павло Чубинський: нариси біографії і наукової творчості / О. Остапенко // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 4. – С. 91-97.

21. *Попов А.Н.* П.П. Чубинский на Севере: (К 30-летию со дня смерти) / А.Н. Попов // Известия Архангельского общества изучения Севера. – 1914. – № 3. – С. 75-84.

22. *Реєнт О.П.* Український національно-визвольних рух XIX-XX ст.: проблеми методології та історичної пам'яті / О.П. Реєнт // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2008. – № 14. – С. 6-10.

23. *Руссов А.* Из воспоминаний о П.П. Чубинском / А. Руссов // Украинская жизнь. – 1914. – № 1. – С. 39-42.

24. *Руссова С.* К 40-летнему юбилею Юго-западного Отдела Императорского Географичес-

кого Общества / С. Руссова // Украинская жизнь. – 1913. – № 11. – С. 28-30.

25. *Савченко Ф.* Заборона українства 1876 року: До історії громадських рухів на Україні 1860-1870-х років / Ф. Савченко. – Х.-К.: Держвидав України, 1930. – 415 с.

26. *Сумцов М.Ф.* Діячі українського фольклору / М.Ф. Сумцов. – Х., 1910. – С. 11-13.

27. *Сумцов Н.* Памяти П.П. Чубинского / Н. Сумцов // Украинская жизнь. – 1914. – № 1. – С. 31-33.

28. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П.П. Чубинским: В 7-ми т. – Спб.: Типография Майкова, 1872-1879.

29. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі - ЦДІАУК), ф. 442, оп. 51, спр. 106, арк. 8-10.

30. ЦДІАУК, ф. 442, оп. 388, спр. 73, арк. 5-6.

31. ЦДІАУК, ф. 707, оп. 261, спр. 17, арк. 2-10.

32. *Чередниченко Д.* Павло Чубинський / Д. Чередниченко. – К.: Альтернативи, 2005. – 376 с.

33. *Чубинський П.* Мудрість віків: українське народознавство у творчій спадщині П. Чубинського / П. Чубинський. – К., 1995. – Кн. 2. – 224 с.

34. *Шевчук С.* Архангельське заслання – період становлення Павла Чубинського як етнографа та фольклориста / С. Шевчук // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 5. – С. 4-5.

Игорь Коляда

Научно-культурная и общественная деятельность П.П. Чубинского (за материалами воспоминаний современников)

Проанализированы основные этапы научно-культурной деятельности известного украинского этнографа и фольклориста П.П. Чубинского (1839-1884). На основе воспоминаний современников определены особенности его общественной работы и факторы, которые влияли на ее активность.

Ключевые слова: Павел Чубинский, этнография, фольклористика, научно-культурная деятельность, этнографическая экспедиция, воспоминания современников.

Igor Kolada

P. Chubinsky's scientific, cultural and social activity

The main stage of scientific and cultural activity famous Ukrainian ethnographer and folklorist P. Chubinsky (1839-1884) has been analyzed. Based on the memoirs of contemporaries' features of its public works and the factors that influenced its activity have been defined.

Key words: intelligence, scientific and cultural activities, folklore, ethnography, P. Chubinsky.